

УДК 355.40=161.2:351.746.1“1917/1921”

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-14>

Іван Монолатій

ORCID: 0000-0002-8963-774X

ДОРОЖНЯ КАРТА УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ РОЗВІДКИ (ДОСВІД ПЕРШИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 РР.)

У статті через призму вивчення праць представників української еміграції міжвоєнної доби з'ясовано теоретичні та практичні виміри специфіки функціонування військової безпеки щодо розвідувальної діяльності, зокрема в армії. Досліджено, що трактування військової розвідки учасниками перших визвольних змагань 1917–1921 рр. стосувалося не суто її основ, а здебільшого її складників – стратегічної, оперативної, тактичної розвідки, зокрема й військової розвідки в частині тактичної. Установлено, що для учасників перших визвольних змагань українська військова розвідка більшою мірою означала армійську службу зовнішньої розвідки, основним завданням якої мав бути таємний збір та аналіз розвідувальної інформації, створення дієвої мережі агентури на ворожій території в час війни та миру. Розглянуто основні групи та категорії розвідників і командного складу військової розвідки, її організаційна структура, компетенції та завдання. Окремо простежено роботу командира з отриманням розвідувальних відомостей, а також участь жінок у військовій розвідці. Зміст проаналізованих міркувань представників української військово-політичної думки міжвоєнного періоду показує, що в інституційному та організаційному плані структура майбутньої військової розвідки відповідала тогочасним уявленням про способи ведення військової розвідки, порядок організації, обробки розвідувальних відомостей, характеристики засобів військової розвідки. На підставі вивчення матеріалів публікацій 1930-х рр. висунуто припущення, що за базову модель творення української військової розвідки бралися зразки польської та французької армій, зокрема специфіка функціонування відділів розвідки в складі Генерального штабу Другої Речі Посполитої та Французької Республіки. Стверджується, що узагальнення й пропозиції українських військовиків 1930-х рр. мають суттєве значення для вивчення історії української військової розвідки, її специфіки в умовах, по-перше, націоналістичного підпілля, по-друге, ветеранських («комбатантських») середовищ міжвоєнної Європи.

Ключові слова: державна безпека, військова розвідка, розвідувальна діяльність, термінологія, національно-визвольна боротьба українців, міжвоєнний період.

Вступ. Сучасна російська агресія супроти України з 2014 р. докорінно загострила практичну площину реалізації заходів щодо державної (національної) безпеки не лише України, а і її країн-союзників у боротьбі з російськими атаками як у театрі бойових дій, так і в кіберпросторі, адже йдеться насамперед про нову «холодну війну» Росії із Заходом та Україною [12, с. 49–68; 21, с. 28–29]. Російсько-українська війна, як і решта воєнно-політичних конфліктів, формує інструментарій організованого насилля, зміни та адаптації в суспільствах, що конфліктують між собою, веде до розширення прав і демократії, формує організовану бюрократію, а також масштабує час і простір конфліктів [13, с. 15–16]. Водночас під час війни «лакмусовим» папірцем завжди залишаються свободи людини і громадянина, як позитивні, так і негативні, детерміновані суверенністю, непередбаченістю, мобільністю, фактичністю та солідарністю [18, с. 5, 393]. Парадоксально, але факт: почасти воєнно-політичні конфлікти не лише породжують стійкі переконання, а й формують ідентичності розвідувальних служб, мотивацію її акторів [7, с. 193, 221–225]. Особливе місце тут посідає і посідатиме військова розвідка ХХ ст., зокрема її український вимір через призму ретроспективної політології та національної безпеки – у період національно-визвольної боротьби українців за власну державність, а отже, за умов її відсутності в межах українського Руху опору.

Метою статті, яка продовжує студії автора щодо теоретичних основ та практичної реалізації засад української військової розвідки та розвідувальної діяльності, укладання біографій окремих репрезентантів розвідки [14; 15], є вивчення праць представників української еміграції міжвоєнної доби стосовно поняттєво-категоріального апарату, завдань та специфіки функціонування різновидів військової безпеки в частині розвідувальної діяльності.

Матеріал і методи дослідження. У статті використано низку методів і принципів, зокрема *методи*: сходження від абстрактного до конкретного, формалізації, компаративний, ретроспективний; *принципи*: генетичний, субстратно-подієвий, інституційний, безпековий.

Аналіз останніх досліджень. Об'єктивний, неупереджений розгляд досвіду організації, форм і методів функціонування у мирний та воєнний час української військової розвідки доби Української революції початку ХХ ст., теоретичних засад і практичної діяльності органів безпеки та її безпосередніх співробітників, ще не став предметом спеціального аналізу в політологічній літературі. Саме тому дослідження процесу формування й роботи національних спецслужб у західноукраїнському регіоні, з огляду на їх залученість у державне (інституційне та процесуальне) будівництво Західноукраїнської Народної Республіки, її збройних сил (Галицька армія), варто зарахувати до окремої наукової проблеми, адже вона досі залишається маловідомою навіть фахівцям з історії спецслужб, зокрема військової розвідки.

З огляду на це варто зазначити, що на сьогодні спадщина репрезентантів українських розвідувальних служб доби перших визвольних змагань (1917–1921 рр.) найповніше представлена в працях В. Сідака [16] та Л. Демської-Будзуляк [8]. Однак попри те, що в праці останньої біографія одного з них – розвідника Івана Вислоцького (1893–1969) – більшою мірою вже з'ясована [8, с. 96–131], аналіз його мемуарних й аналітичних матеріалів вимагає типологізації та контекстуалізації з огляду на завдання цієї статті. Адже здебільшого йдеться про особисте конструювання (після поразки перших визвольних змагань) принципів розвідувальної служби («розвідча служба») [4], творення основ військової розвідки, зокрема її різновиду – таємної військової розвідки («тайна військова розвідка») [3], які в спадщині І. Вислоцького посідають чільне місце.

Результати та обговорення. Розвідувальна діяльність лише на перший, сторонній, погляд перебуває поза кулісами влади, національних інтересів та безпеки, як національної, так і міжнародної [22, с. 9–16]. Натомість у її осерді маємо й *політологічну площину*. Він проявляється в дослідженні політичних механізмів державного управління, інституціоналізації владних структур, вимірів міжнародної співпраці, транскордонних та транснаціональних процесах, способах функціонування систем безпеки, боротьби із загрозами, антикризовому управлінні [21, с. 17–29]. Розуміння розвідувальної діяльності в *історичній площині* також украй необхідне, адже йдеться про ретроспективний аналіз здобутків і втрат національних спецслужб, зокрема й військової розвідки. Щоправда тут межа між «класичною» історією, що практикують історики, та політичною історією, яку часто асоціюють з владою і політикою, є зазвичай мінливою [21, с. 31–32]. Тож завдання політологічного аналізу діяльності спецслужб в межах їхніх історичних «координат» (час і місце, інституції, актори політики) убачається нам таким, що матиме теоретичні й практичні переваги для використання в підготовці фахівців із царини не лише політичних, а й військових наук.

Підвалини осмислення не стільки поразки українців у перших визвольних змаганнях (1917–1921 рр.), які фактично збігалися із завершальним етапом Першої світової війни та добою новітньої Української революції з інституціоналізацією кількох українських державних утворень (Українська Народна Республіка, Українська Держава, Західноукраїнська Народна Республіка), за одночасного тривання кількох повоєнних регіональних державотворчих воєн за українську державність (польсько-українська, більшовицько-українська), скільки як *прогностичний потенціал* («після звільнення від окупації» [2, с. 31]) майбутньої «державної

екзекутиви (з лат. *executio* – виконавчий) в Україні» [2; 3] притаманні воєнно-політичній думці бездержавного для України ХХ ст.

Не випадково учасники перших визвольних змагань констатували формальні *організаційні проблеми* української військової розвідки («наша влада не мала за Збручем ніякої розвідки і спеціально щодо останньої були в Галицькій Армії великі браки і пізніше»; «всі ці нібито антантські делегати, були галицькі поляки, які приїздили до нас в одягах антантських держав у розвідчих цілях»; «ера пертрактацій (переговорів. – І. М.) минула. Хоч як лихо поставлена була у нас розвідча служба») [20, с. 69, 130, 175]. Давалася взнаки й відсутність кадрів («головна команда при своєму безголов'ї не мали ніякої розвідки»; «українська головна команда не мала достаточної розвідки») [11, с. 140, 286]. Додаймо ще й контрзаходи зі сторони противника, зокрема під час листопадових 1918 р. боїв за Львів із використанням польських розвідників [11, с. 67, 91, 122, 223].

Так, у повоєнних «театрах політики» (вислів Т. Снайдера), на українських етнічних територіях польська розвідка, поряд із советською спецслужбою, відігравала точно не другорядну роль, куруючи шпигунською мережею не лише в Києві (у вже бездержавній, але советській Україні), а й Львові (за польської займанщини Західної України) – творячи форпости польської розвідки, т. зв. сплячі активи потенційної агентури [17, с. 93, 114–117, 119–127]. Про цю особливість безпосередній творець військової розвідки Начальної команди Галицької армії (НКГА) згадував: «Чужі, нам ворожі розвідки нашою розвідкою дуже цікавилися» [6, Ч. 7–8, с. 8], зауважуючи небезпеку, на яку наражаються розвідники: «Розвідчик гине звичайно в руках ворога, який всіми способами, звичайно дуже тяжким мученням, старається вимусити з нього зізнання. Це діється майже в кожній армії і буде діятися, бо інформації, які може дати чужий розвідчик про чужу армію, можуть бути дуже корисними, можуть зашадити (зберегти. – І. М.) багато своєї крові і життя чимало своїх борців» [6, Ч. 9, с. 6].

Тож історик ГА Л. Шанковський у своєму дослідженні 1974 р. так підсумував роль розвідки в тогочасних арміях: «Новітня армія послуговується двоякого роду розвідкою, явною і тайною. Явну розвідку ведуть бойові частини з допомогою піших і кінних стеж, теж за допомогою літаків і бальонів. Тайна розвідка має свою окрему організацію та окремі методи праці» [19, с. 303]. Однак дослідник, окрім цінного фактологічного матеріалу про розвідку ГА [19, с. 203–305], не запропонував власних міркувань стосовно теоретичної основи української військової розвідки, а ще й, майже дослівно, переказав зміст короткого спогаду І. Вислоцького 1958 р. [4]. На відміну від нього колишній чотар ГА, співробітник «Розвідного Відділу» НКГА І. Вислоцький, висновуючи, що «святим обов'язком кожного розвідчого старшини є мовчати про свою працю і службу при всяких обставинах» [4, с. 354], упродовж 1934–1935 рр. активно публікував свої спогади й міркування про військову розвідку НК ГА, а також організацію розвідувально-поліційних органів у майбутній Українській державі [2; 3; 5; 6].

Прикро, що їх не взяли до уваги сучасники І. Вислоцького, також учасники перших визвольних змагань, адже в поодинокому впорядкованому ними посібнику з термінології української воєнної справи 1941 р. забракло місця для військової розвідки, за винятком короткої нотатки про контррозвідку як таку [9, с. 67–68]. Однею з найдошкульніших причин такого стану речей можна вважати те, що І. Вислоцький називав неухважністю до спецслужб як таких: «Однею з організаційних хиб в роках 1917–1920 була неухвага до розвідчо-поліційної служби, що приносило велику шкоду як війську, так і нашому державному апарату. Військову розвідку мала Галицька армія, однак ж із-за браку людей фахових як і засобів фінансових та технічних розвідка та не давала всього потрібного для армії. Окремої ж, політичної розвідки, Галицька армія не мала» [2, с. 31].

Інша справа, що сучасне розуміння трьох основних складників *військової розвідки* (стратегічний, оперативний, тактичний; остання – тактична розвідка – поділяється на військову,

повітряну, радіолокаційну, радіоелектронну, артилерійську, інженерну, радіаційну, хімічну, біологічну) [1, с. 6–12] суттєво відрізняється від тих понять і різновидів, які в 1930-х рр. запропонував І. Вислоцький як певною мірою дорожню карту майбутньої української військової розвідки. Переконані, що досі (а нині, в умовах війни, і поготів) ці узагальнення та пропозиції мають суттєве значення для вивчення історії української військової розвідки, її специфіки в умовах, по-перше, націоналістичного підпілля, по-друге, ветеранських («комбатантських») середовищ міжвоєнної Європи.

Насамперед варто визначитися з тими загальними положеннями, які висуває І. Вислоцький, адже, окрім його спогадів як офіцера розвідки 1919–1923 рр. [5; 6], найпоказовішою сьогодні залишається студія «Майбутня державна езекутива в Україні». Власне під цим поняттям він розуміє, окрім армії, усі установи – розвідувальні та поліційні, – що відповідають за дотримання внутрішньої безпеки (ладу), для інформування уряду і вищого командування армії [2, с. 32]. Зокрема, важливою тут буде «військова тайна розвідка (офензива) у сусідніх державах», що підпорядковується Генеральному штабові, адже «праця її йде головне в вишукуванні чужих розвідників і зрадників у війську та серед населення держави й охороні своєї армії перед чужою розвідкою» [2, с. 32]. До того ж, акцентуючи на недалекому майбутньому, у якому треба буде створити весь розвідувально-поліційний апарат Української держави, І. Вислоцький стверджує про залучення українців із західних держав або іноземців: «Нема іншої можливості поповнити ряди поліції фаховими інструкторами, як через заклик українців, що служать в поліції різних держав Європи і Спол[учених]. Держав Півн[ічної]. Америки, а також через запрошення охочих з поліцій інших народів» [2, с. 34]. Для належного функціонування правоохоронної системи він пропонує створити «Центральний уряд державної безпечности», а також поліцію – політичну, кримінальну, прикордонну, залізничну.

Основну увагу І. Вислоцький приділяє «*таємній військовій розвідці*» [3], визначаючи у своїх міркуваннях, аналогічно до сучасних підходів, сили, засоби і способи ведення розвідки [1, с. 30]. Однак пояснення, інтерпретації та визначення завдань і способів військової розвідки в нього значно відрізняються.

Визначення військової розвідки І. Вислоцького звучить так: «Тайна військова розвідка є необхідний помічний засіб для підготовки й провадження війни. Вона має завданням збірку й опрацювання відомостей о ворожій державі та її армії, що впливають на перебіг і вислід воєнних операцій» [3, Ч. 25, с. 50]. Далі він пропонує чотири блоки інформації («відомості»), що впливатимуть на ведення військової розвідки, насамперед під час війни: «збройна сила ворога», «населення ворожої держави», «засоби» (потенціали), «територія ворожої держави». Аргументом тут є авторське твердження, що «в часі війни розвідка мусить дати найважливіші відомості: де та в якій силі знаходиться ворог, що робить зараз і які можуть бути його заміри (наміри – *І. М.*) наперед» [3, Ч. 25, с. 51].

Важливим чинником у збиранні інформації завжди будуть не лише формальні *відкриті* джерела (звіти урядів, їхніх дипломатичних і військових представників або географічні, статистичні, етнографічні публікації), а й залучення регулярних відомостей *закритого* типу – через діяльність агентури. Для неї найкращим способом отримання інформації про ворожу країну залишатиметься спосіб стати «сталими мешканцями краю», тобто агентура мусить постійно перебувати на ворожій території [3, Ч. 25, с. 52].

Як зауважує І. Вислоцький, є два, сказати б, «формати» організації розвідки – у час миру та під час війни. По-перше, під час миру організація розвідки даватиме матеріал не лише для укладення плану майбутньої війни та її початкових операцій, а згодом, за співпраці з повітряною і кінною розвідкою, лише доповнюватиме її. Саме тому автор акцентує на фігурі розвідника: «один зручний, добре вишколений тайний розвідчик може дати більш цінні відомості, чим кілька добре зорганізованих відважних старшинських роз'їздів» [3, Ч. 25, с. 52]. По-друге,

під час війни отримання відомостей про плани ворожої держави (або групи держав) є важливим завданням розвідки, однак «ще важнішим є утримування та охоронення власних таємниць» [3, Ч. 25, с. 52]. Аналогічно до фігури розвідника під час миру, автор наголошує на потребі вивчати специфіку діяльності ворожої агентури, зокрема її структуру та особовий склад.

На цій підставі І. Вислоцький детально розглядає «розвідчий персонал», поділяючи його на «нижчий» («розвідчиків») та «вищий» («розвідчих старшин») [3, Ч. 25, с. 52–55; 3, Ч. 26, с. 37–44]. Починає цей розгляд він із покликання на тогочасні (і, зауважмо, такі, що функціонують у міжнародному правовому полі досі) міжнародно-правові акти щодо воєнно-політичних конфліктів. Зокрема, «Положення про закони і звичаї війни на суходолі» (Гаага, 18 жовтня 1907 р.) [10]. У ньому вбачаємо його прихильність до положень міжнародного гуманітарного права, слідування букві закону, а отже, легітимності щодо організації військової розвідки та шпигунства [10, розділ II, ст. 29, 30, 31]. Адже, як він висновує, «кожна держава організує розвідку згідно із своїми потребами, обставинами, фінансовим станом та власним досвідом» [3, Ч. 26, с. 44]. Тож досвід, як побачимо нижче, у трактуванні І. Вислоцького є визначальним для студій над специфікою української військової розвідки, її теоретичними та практичними засадами, закладеними внаслідок перших визвольних змагань їх ветеранами в умовах вимушеної військової еміграції (військовиків армій УНР та ГА).

Саме тому до *першої групи* розвідувального персоналу автор зараховує такі категорії «розвідчиків»: 1) «добровільних – примушених»; 2) «односторонніх – двосторонніх»; 3) «тимчасових – постійних»; 4) «місцевих – мандрівних»; 5) «мирного – воєнного часу»; 6) «стратегічних – тактичних»; 7) «військових – дипломатичних»; 8) «сухопутної армії, флоту або авіації»; 9) «зрадників – шпигунів» [3, Ч. 25, с. 52]. Дамо, услід за І. Вислоцьким, коротку характеристику цим категоріям.

1. «Добровільні» розвідники – особи, які з власної волі зголошуються до служби, становлять чотири групи: 1) ті, хто постійно перебуває на службі, утримує себе й родину (агенти таємної поліції, прикордонна служба); 2) ті, хто йде на службу з патріотичних мотивів та/або ненависті до ворожої держави, однак фінансуються їхні виїзди та проживання в місцях виконання завдання (працюють сумлінно, подаючи правдиві інформації); 3) ті, які працюють з особистою ненависті та/або політичних чи партійних переконань (почасти не заслуговують на довіру, але здебільшого інформація від них можна довіряти); 4) «особи низької моральної вартості» (співпрацюють з розвідкою через борги, відсутність будь-якого заробітку, надії швидкого збагачення) (часто переходять на бік ворога, інформація, здобута ними, вимагає ретельної перевірки). «Примушені» розвідники (зазвичай особа зі статками, родиною і господарством, яку супроводжуватиме розвідник, що добре володіє місцевою мовою і переодягнений, як правило, помічником) [3, Ч. 25, с. 53–54].

2. «Односторонні» розвідники – ті, які працюють лише в одній розвідувальній організації, а «двосторонні» (подвійні) – ті, які працюють на дві розвідки: «Звичайно вони дають цінніші відомості тій стороні, що більш платить, а подвійність їх служби яскраво виказує як ступінь їх моральної вартості, так і правдивості відомостей» [3, Ч. 25, с. 54].

3. «Тимчасові» розвідники – ті, послугами яких користуються короткий час, або їм дається лише одне визначене завдання – через їхню малоефективність, несміливість тощо. «Постійні» розвідники – це зазвичай особи, які служать у війську, виконуючи чимало розвідувальних завдань. Їм доручають кураторство над «тимчасовими» розвідниками [3, Ч. 25, с. 54].

4. «Місцеві» розвідники (резиденти) – «працюють стає у призначених їм місцевостях або колах, проживаючи під різними приводами. Головна маса розвідчиків належить до цієї категорії й в часі війни вони можуть дати великі послуги армії, бо знають всіх і місцеві люди їх знають за своїх, а тому вони стоять поза їх підозрінням». Проживаючи за кордоном, писемні звіти резидентів передаються через третіх осіб, а самі вони виїжджають за кордон для усних

звітів украй рідко. «Мандрівні» розвідники – виконують окремі розвідувальні доручення в різних країнах, утримуючи зв'язок із резидентами [3, Ч. 25, с. 53–54].

5. «Мирні» або «воєнні» розвідники – ті, які працюють або в мирний, або у воєнний час [3, Ч. 25, с. 54].

6. «Стратегічні» розвідники – ті, які досліджують вияви ворожнечі до своєї держави в тих країнах, що можуть стати на бік ворога в разі війни. Їм доручають поширення у ворожій країні незадоволення до свого уряду, підбурювання до безладу, заворушень та повстань. «Тактичні» розвідники – особи, які стежать за новинами організації та озброєння ворожої армії, ознайомлюються з тереном можливих воєнних дій. Ці особи можуть відвідувати райони дислокації ворожого війська, арсеналів, складів, маневрів, оборонних споруд, усієї тієї критичної інфраструктури, що її буде знищено на початку війни [3, Ч. 25, с. 54].

7. «Військові» розвідники – ті, які працюють на військову розвідку (як правило, військові), а «дипломатичні» – для забезпечення дипломатичних цілей (як правило, дипломати) [3, Ч. 25, с. 54].

8. Розвідники сухопутних, повітряних і морських сил – «мають назву згідно з тим, в якому роді війська працюють» [3, Ч. 25, с. 54].

9. «Розвідники-зрадники» – ті, хто «продає за гроші таємниці своєї держави» [3, Ч. 25, с. 54].

Зауважмо, що автор ставить до усіх вищезгаданих категорій розвідників низку психоемоційних і вольових вимог задля успішного виконання розвідувальної діяльності: 1) сумлінність та врівноваженість; 2) здібності для спостереження; 3) хитрощі, уміння грати обрану роль; 4) знання іноземних мов та характерів, звичаїв людей, серед яких він працюватиме; 5) уміння згуртовувати людей та використовувати їх для своїх цілей [3, Ч. 25, с. 54]. Обов'язком розвідника з такими якостями визначається «побільшення числа приятелів своєї держави та зменшення числа її ворогів» [3, Ч. 25, с. 54]. Така сентенція, на нашу думку, могла бути девізом функціонування будь-якої сучасної розвідки, української – і поготів. Важливими є й настанови щодо служби розвідника у двох площинах – воєнного й мирного часу. «На війні від розвідчика вимагається якнайбільшої сміливості, холонокров'я, хоробрости, почуття обов'язку та свідомості значення й важливості своєї служби. [...] якнайбільшої зручності в прибиранні різних ролей та вміння залишатися в тих ролях аж до закінчення свого завдання», а також «в часи спокою дуже корисні для розвідчої служби люди, що мають зносини з різними верствами й своїм становищем не викликають підозріння» [3, Ч. 25, с. 55].

Зазначмо, що І. Вислоцький не обмежується суто «чоловічим» поясненням завдань військової розвідки, а відзначає потребу залучення й використання для реалізації розвідувальних цілей і жінок («Вони рідко викликають підозріння і легко можуть здобувати інформації [...] Жінок використовують або ангажучи їх впрост, як розвідників, або підсилаючи до них розвідників в прибраній ролі людей на становищу, що, розкидаючи гроші, стараються здобути їх довір'я або й любов») [3, Ч. 25, с. 55]. Однак зауважує, що «не треба забувати, що жінки дуже часто бувають на службі розвідки, що користується також повіями» [3, Ч. 26, с. 40].

До *другої групи* розвідувального персоналу, зокрема секретної військової розвідки, І. Вислоцький зараховує «розвідчих старшин». Зокрема, пояснюючи їхнє місце і роль у розвідувальній діяльності, він висновує: «Потрібен хист, щоб знайти відповідну для цього людину, чимало потрібно зручності, щоб переконати її та заохотити до небезпечної праці, а потім – щоб не скомпрометувати її; вкінці ж – потрібна велика тактовність та знання людей, щоб справу вміло й належно провадити» [3, Ч. 26, с. 37]. До того ж, на думку автора, стати офіцером розвідки може не кожен («Потрібна людина, що пізнає людей з першої зустрічі, що здібна читати в душі людини, а свої думки й почування якнайбільше заховати»); він повинен знати не лише прізвища своїх співробітників, а й моральні якості, здібності для виконання тих чи тих

розвідувальних завдань; зустрічі розвідників і офіцера розвідки відбуватимуться в «чотири ока», причому першим не варто беззастережно довіряти, варто бути обережним під час зустрічей [3, Ч. 26, с. 37–38]. Стимулювальним чинником для різних категорій першої групи розвідників може бути грошова винагорода [3, Ч. 26, с. 39].

Показовою є й «інструкція розвідчикові» (фактично, офіцера розвідки, а не рядового складу), яка мала сприяти реалізації трьох правил військової розвідки: 1) «належить розважати задачу із здібністю розвідчика»; 2) «розвідчикові належить докладно означати задачу»; 3) «ніколи не належить розвідчика втаємничувати в свої плани» [3, Ч. 26, с. 39].

Щодо першого правила, зауважувалося, що не всі розвідники однаково сміливі та вправні, тому з-поміж них обиратиметься найвідповідніший для виконання поставлених завдань, адже деякі з них вимагатимуть спеціальних технічних знань. Друге правило передбачає, що для успішного результату розвідки варто залучити для виконання завдання не одну, а кілька (дві-три) осіб. Окрім того, головне завдання має бути чітко визначене, не може бути якогось завдання побічного. Стосовно третього правила, ніколи не варто давати письмові накази чи інструкції. Це робиться лише в одному випадку, коли ворога варто ввести в оману, надати йому недостовірні відомості [3, Ч. 26, с. 39–40].

Власне тут зауважується проблема подвійних агентів («двосторонніх розвідників»), яких «використовують для фальшивого інформування ворога» [3, Ч. 26, с. 40]. В одному ряді із цим застереженням – способи ідентифікації ворожих агентів: «Дуже важне завдання здобути добрих розвідників, але не менш важливе – виловлювати чужих розвідників. Для того належить контролювати старання та совісне виконання частинами своїх приписів польової служби, щоб ніхто непокликаний не переходив заборонених смуг. [...] Також потрібен суворий догляд, чи немає зрадників у своїх частинах, зосібна – в штабах» [3, Ч. 26, с. 40]. Додатково подавалися характеристики ворожих агентів, які могли зрадити їх у середовищах цивільних і військових [3, Ч. 26, с. 40–41].

Для належного функціонування розвідувального персоналу під час війни вказувалися правила зберігання секретної інформації, зокрема донесень і звітів: «Кожна війна дає нам приклади зворотливості та винаходу різних засобів переховування розвідчих звітів під час мандрування їх по призначенню» [3, Ч. 26, с. 41]. Уважалося, що найкраще зберігати і, відповідно, перевозити секретні звіти, використовуючи одяг і взуття, підроблені документи особи, використовувати умовні знаки, сигнали та псевдоніми, а не власне прізвища. Документація найкраще зберігалася в тому разі, коли на її паперових носіях використовували невидимі чорнила та/або олівці. Поштові надсилання належало адресувати на адресу третіх осіб, найчастіше жінок. Звітність військової розвідки трактувалася як невід'ємний елемент війни, а також джерело з історії війни [3, Ч. 26, с. 41–42].

Натомість у мирний час, як зазначав І. Вислоцький, організація розвідки має бути «постійною, сильною та готовою для енергійної праці в разі потреби» [3, Ч. 26, с. 42]. Підставами інформації для військової розвідки в цей період є відомості, які отримуються з МЗС (Міністерство закордонних справ) та Міністерство оборони (Військове міністерство). Саме військове відомство має створити спеціальний апарат для розвідувальних цілей. Його структура була б такою: на чолі військової розвідки стоїть Центральне бюро (ЦБ), що керує діяльністю підпорядкованих йому органів і контролює їх. ЦБ складатиметься з кількох секцій, до компетенції яких, згідно зі спеціальними завданнями, розподіляються держави-сусіди. Кожна секція матиме у своєму розпорядженні кількох офіцерів, що контролюють підпорядковані органи, а в окремих випадках – виконують спеціальні завдання [3, Ч. 26, с. 42].

Розвідувальний апарат складатимуть розвідники трьох категорій. *Перша категорія* – це агенти й розвідники секцій ЦБ, які військово вишколені, належать до вищого та середнього класу, з яких можуть бути завербовані. Їх скеровують до великих округів й укріплених районів

держав-сусідів. Їхнє завдання – за будь-яку ціну інтегруватися до тамтешніх військових кіл, насамперед вищих, щоб збирати інформації, які потім, через третіх осіб, надсилатимуть до ЦБ. *Друга категорія* – це особи, які працюють у розвідувальних округах, на які поділено сусідню державу (кількість таких округів та осіб залежатиме від території ворожої держави). На чолі розвідувального округу стоятиме офіцер, який використовуватиме розвідників, що працюють у цілому окрузі, отримують спеціальні, чітко визначені завдання (розвідати укріплення, отримати його план, викрасти та/або сфотографувати план мобілізації і т. д.). *Третя категорія* – «місцеві розвідники» (резиденти), що постійно перебувають в одній місцевості, а також «мандрівні розвідники», які можуть часто змінювати місце свого перебування. Розвідники цієї категорії вербуються, головним чином, із місцевого населення, а також емігрантів своєї держави [3, Ч. 26, с. 42–43].

Після оголошення мобілізації, а отже, початку війни, усі розвідники 1-ї категорії повертаються до їхньої держави, у розпорядження референтури розвідки Генерального штабу армії; розвідники 2-ї та 3-ї категорій розподіляються між штабами армії, оперативних груп, армійських корпусів та дивізій. Як висновує автор, «всім штабам ці розвідники можуть принести безцінні послуги своїм знанням топографії театру війни та зв'язками з місцевим населенням» [3, Ч. 26, с. 43].

Так, активний учасник перших визвольних змагань резюмує: «Новітня армія послуговується двоякого роду розвідкою [...] Тайна розвідка, що її завданням є просліджувати вороже запілля та все те, що торкається ворожої армії, її організації, озброєння, рухів, військових споруджень, постачання, включно з усіма господарськими ділянками, і настроїв населення, має свою окрему організацію та окремі методи праці» [4, с. 354].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Констатуємо, що дорожня карта української військової розвідки створювала основи сукупності заходів військового командування всіх ступенів щодо добування й вивчення дій противника. Водночас трактування військової розвідки учасниками перших визвольних змагань 1917–1921 рр. стосувалося не суто її основ, а більшою мірою її складників – стратегічної, оперативної, тактичної розвідки, зокрема й військової розвідки в частині тактичної. Проаналізовані публікації 1930-х рр., які з'явилися в українській еміграції, загалом доводять розуміння мети, завдань та об'єктів військової розвідки. Зокрема, у статтях І. Вислоцького обґрунтовано способи ведення військової розвідки, методи збору розвідувальних відомостей, специфіка їх аналізу, узагальнення та доповідь розвідувальних відомостей. Важливими в цьому контексті виявилися основи організації військової розвідки, зокрема зміст, планування, деталізація завдань і об'єктів розвідки, підготовка сил і засобів до виконання завдань розвідувального характеру. Зміст проаналізованих міркувань представників української військово-політичної думки міжвоєнного періоду показує, що в інституційному та організаційному плані структура майбутньої військової розвідки відповідала тогочасним уявленням про способи ведення військової розвідки, порядок організації, обробки розвідувальних відомостей, характеристики засобів військової розвідки. Припускаємо, що за базову модель творення української військової розвідки бралися зразки польської та французької армій, зокрема специфіка функціонування відділів розвідки в складі Генерального штабу Другої Речі Посполитої та Французької Республіки. Фактично, дорожня карта української військової розвідки, запропонована в 1930-х рр., не відповідала розумінню розвідки як найважливішого виду забезпечення бойових дій військ (сукупності заходів усіх командирів і штабів із метою своєчасного отримання інформації про противника), а більшою мірою стосувалася діяльності військової секретної служби (таємної розвідувальної служби) – в умовах бездержавного статусу України міжвоєнного періоду, складної міжнародної геополітичної ситуації. Імовірно, у цьому сенсі українська військова розвідка означала армійську службу зовнішньої розвідки, основним завданням якої мав бути таємний збір та аналіз розвідувальної

інформації, створення дієвої мережі агентури на ворожій території, насамперед у час війни, а отже, і в час миру. Для повноцінного розуміння досліджуваної проблематики в подальшому варто зосередити дослідницьку увагу на вивченні публікацій репрезентантів українського Руху опору 1920–1940-х рр. у сегменті успішної розвідувальної діяльності, її безперервності, активності, цілеспрямованості, своєчасності та оперативності.

Література:

1. Військова розвідка: навчальний посібник. Упорядники: Д. В. Зайцев, А. П. Наконечний, С. О. Пахарєв, І. О. Луценко; за ред. В. Б. Добровольського. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. 335 с.
2. Вислоцький І. Майбутня державна екзекутива в Україні. Організація і праця розвідчо-поліцейних установ в Україні після звільнення від окупації. *Табор*. 1935. Ч. 24. С. 31–37.
3. Вислоцький І. Майбутня державна екзекутива в Україні. Тайна військова розвідка. *Табор*. 1935. Ч. 25. С. 50–55; Ч. 26. С. 37–44.
4. Вислоцький І. Розвідча служба. *Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у Визвольних змаганнях (Матеріали до історії)*. Вінніпег : Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк, 1958. С. 354–359.
5. Вислоцький І. Спомини розвідчого старшини 1919–23 рр. Галичина – Україна – Еміграція. Військова розвідка НКГА. *Літопис Червоної Калини*. 1934. Річник VI. Ч. 4. С. 3–5.
6. Вислоцький І. Спомини розвідчого старшини 1919–23 рр. На Великій Україні. Військова розвідка НКГА. *Літопис Червоної Калини*. 1934. Річник VI. Ч. 5. С. 6–10; Ч. 7–8. С. 8–11; Ч. 9. С. 6–8.
7. Галеф Дж. Мислення розвідника. Як припинити обманювати себе й побачити найкраще рішення ; пер. з англ. Н. Яцюк. Київ : Наш формат, 2023. 272 с.
8. Демська-Будзуляк Л. Ті, що панують над зорями... Книга І: нарис. Київ : Видавничий центр «Академія», 2023. 208 с.; Книга II: нарис. Київ : Видавничий центр «Академія», 2023. 178 с.
9. Ільницький-Занкович І. Вчімся військового словництва. Краків : Юнацька школа, 1941. 72 с.
10. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі (Гаага, 18 жовтня 1907 р.). Офіційний переклад українською мовою. [Електронний ресурс] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text Дата звертання: 13.12.2024 р.
11. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. Львів : НВФ «Українські технології», 2003. 536 с.
12. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет ; пер. з англ. А. Павлишин. Київ : Дух і Літера, 2018. 560 с.
13. Макміллан М. Війна. Як конфлікти формували нас ; пер. з англ. Н. Старовойт. Київ : Лабораторія, 2024. 304 с.
14. Монолатій І. Макогін псевдо Розумовський. Уявлена українська людина. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2023. 448 с.
15. Монолатій І. Специфіка трактування військової розвідки у воєнно-політичній думці української еміграції (середина XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2024. Вип. 18. С. 263–272.
16. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). Київ : Альтернативи, 1998. 320 с.
17. Снайдер Т. Нариси таємної війни. Польський художник на службі визволення радянської України ; пер. з англ. П. Грицака. Київ : Видавець Форостина О. В., 2023. 400 с.
18. Снайдер Т. Про свободу ; пер. з англ. Г. Герасим. Львів : Човен, 2024. 430 с.
19. Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. Третє видання. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 2017. 396 с.
20. Шухевич С. Спомини з Української-Галицької Армії (1918–1920). Частина І. Від листопада 1918 до квітня 1919. Львів : Червона калина, 1929. 176 с.
21. Gruszczak P., Lewandowski A., Nyzio A. Polskie studia wywiadowcze. Stan i perspektywy badań. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2024. 160 s.
22. Za kulisami. Szkice o władzy, interesach i bezpieczeństwie / redakcja Kszysztof Pietrowicz, Piotr Stankiewicz. Poznań : Zysk i S-ka, 2012. 344 s.

References:

1. Viiskova rozvidka (2016): navchalnyi posibnyk. [Military intelligence]. Uporiadnyky: D. V. Zaitsev, A. P. Nakonechnyi, S. O. Pakhariev, I. O. Lutsenko; za red. V. B. Dobrovolskoho (Military Intelligence: A Study Guide). Kyiv : Vydavnycho-polihrafichniy tsentr "Kyivskiy universytet". 335 p. [in Ukrainian].
2. Vyslotskyi, I. (1935). Maibutnia derzhavna ekzekutyva v Ukraini. Orhanizatsiia i pratsia rozvidchopolitsiinykh ustanov v Ukraini pislia zvylennia vid okupatsii [The future state executive in Ukraine. Organization and work of intelligence and police institutions in Ukraine after liberation from occupation.]. *Tabor*. Part 24. P. 31–37. [in Ukrainian].
3. Vyslotskyi, I. (1935). Maibutnia derzhavna ekzekutyva v Ukraini. Taina viiskova rozvidka [The future state executive in Ukraine. Secret military intelligence.]. *Tabor*. Part 25. P. 50–55; Part 26. P. 37–44. [in Ukrainian].
4. Vyslotskyi, I. (1958). Rozvidcha sluzhba [Secret intelligence]. *Ukrainska Halytska Armiia u 40-richchia yii uchasty u Vyzvolnykh zmahanniakh (Materialy do istorii)*. Vinnipeg : Vydav khorunzhyi USS Dmytro Mykytiuk. P. 354–359. [in Ukrainian].
5. Vyslotskyi, I. (1934). Spomyny rozvidchoho starshyny 1919–23 rr. Halychyna – Ukraina – Emigratsiia. Viiskova rozvidka NKHA [Memoirs of an intelligence officer 1919–23. Galicia – Ukraine – Emigration. Military intelligence of the Galician Army headquarters.]. *Litopys Chervonoi Kalyny*. 1934. Yearbook VI. Part. 4. P. 3–5. [in Ukrainian].
6. Vyslotskyi, I. (1934). Spomyny rozvidchoho starshyny 1919–23 rr. Na Velykii Ukraini. Viiskova rozvidka NKHA [Memoirs of an intelligence officer in 1919–23 in Greater Ukraine. Military intelligence of the Galician Army headquarters.]. *Litopys Chervonoi Kalyny*. 1934. Yearbook VI. Part. 5. P. 6–10; Part. 7–8. P. 8–11; Part 9. P. 6–8. [in Ukrainian].
7. Galef, J. (2023). Myslennia rozvidnyka. Yak prypynyty obmaniuvaty sebe y pobachyty naikrashche rishennia [The Scout Mind. Why some people see things clearly and others don't]; per. z anhl. N. Yatsiuk. Kyiv: Nash format. 272 p. [in Ukrainian].
8. Demska-Budzuliak, L. (2023). Ti, shcho panuiut nad zoriamy... Knyha I: narys [Those who rule over the stars... Book I: essay]. Kyiv : Vydavnychiy tsentr "Akademiia". 208 p.; Knyha II: narys [Book I: essay]. Kyiv : Vydavnychiy tsentr "Akademiia". 178 p. [in Ukrainian].
9. Ilnytskyi-Zankovych, I. (1941). Vchimsia viiskovoho slovnytstva [Let's learn military vocabulary.]. Krakiv : Yunatska shkola. 72 s. [in Ukrainian].
10. Konventsiiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli ta dodatok do nei: Polozhennia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli (Haaha, 18 zhovtnia 1907 r.). Ofitsiinyi pereklad ukrainskoiu movoiu [Convention on the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations on the Laws and Customs of War on Land (The Hague, 18 October 1907). Official translation into Ukrainian.]. [Elektronnyi resurs] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text Date of use: 13.12.2024. [in Ukrainian].
11. Kuzma, O. (2003). Lystopadovi dni 1918 r. [November days 1918]. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii». 536 p. [in Ukrainian].
12. Kuzio, T. (2018). Viina Putina proty Ukrainy. Revoliutsiia, natsionalizm i kryminalitet [Putin's War against Ukraine. Revolution, Nationalism and Crime]; per. z anhl. A. Pavlyshyn. Kyiv: Dukh i Litera. 560 p. [in Ukrainian].
13. MacMillan, M. (2024). Viina. Yak konflikty formuvaly nas [War. How Conflicts shaped us]; per. z anhl. N. Starovoit. Kyiv: Laboratoriia, 2024. 304 p. [in Ukrainian].
14. Monolatii, I. (2023). Makohin psevo Rozumovskyi. Uiavlena ukrainska liudyna (Makohin false Razumovsky. An imaginary Ukrainian person). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 448 p. [in Ukrainian].
15. Monolatii, I. (2024). Spetsyfika traktuvannia viiskovoi rozvidky u voienno-politychnii dumtsi ukrainskoi emihratsii (seredyna 20 st.) [Specificity of interpretation of military intelligence in the military and political thought of the Ukrainian emigration (middle of the 20th Century)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Politolohiia* 18. P. 263–272. [in Ukrainian].
16. Sidak, V. S. (1998). Natsionalni spetssluzhby v period Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. (nevidomi storinky istorii) [National special services during the Ukrainian revolution of 1917–1921 (unknown pages of history)]. Kyiv : Alternatyvy. 320 p. [in Ukrainian].

17. Snyder, T. (2023). *Narysy tajemnoi viiny. Polskyi khudozhnyk na sluzhbi vyzvolennia radianskoi Ukrainy* [Sketches from a Secret War. A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine]; per. z anhl. P. Hrytsaka. Kyiv : Vydavets Forostyna O. V. 400 p. [in Ukrainian].
18. Snyder, T. (2024). *Pro svobodu* [On Freedom]; per. z anhl. H. Herasym. Lviv: Choven. 430 p. [in Ukrainian].
19. Shankovskiy, L. (2017). *Ukrainska Halytska Armiia. Voinno-istorychna studiiia. Tretie vydannia* [Ukrainian Galician Army. Military-Historical Study. Third Edition]. Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. 396 p. [in Ukrainian].
20. Shukhevych, S. (1929). *Spomyny z Ukrainskoi-Halytskoi Armii (1918–1920). Chastyna I. Vid lystopada 1918 do kvitnia 1919* [Memories of the Ukrainian-Galician Army (1918–1920). Part I. From November 1918 to April 1919]. Lviv : Chervona kalyna. 176 p. [in Ukrainian].
21. Gruszczak, P., Lewandowski, A., & Nyzio, A. (2024). *Polskie studia wywiadowcze. Stan i perspektywy badan.* Kraków : Księgarnia Akademicka. 160 p. [in Polish].
22. *Za kulisami.* (2012). *Szkice o władzy, interesach i bezpieczeństwie* [Sketches on Power, Business and Security]. Redakcja Kszysztof Pietrowicz, Piotr Stankiewicz. Poznań : Zysk i S-ka. 344 p. [in Polish].

Ivan Monolatii. Roadmap of Ukrainian Military Intelligence (Experience of the First Liberation Struggles of 1917–1921)

In the article, through the prism of studying the works of representatives of the Ukrainian emigration of the interwar period, the theoretical and practical dimensions of the specifics of the functioning of military security categories in terms of intelligence activities, in particular in the active army, are clarified. It is proved that the interpretation of military intelligence by the participants of the first Liberation Movement 1917–1921 did not concern its foundations, but rather its components – strategic, operational, tactical intelligence, including military intelligence in terms of tactical intelligence. It is established that for the participants of the first Liberation Movement, Ukrainian military intelligence was more of an army foreign intelligence service, whose main task was to secretly collect and analyse intelligence information, create an effective network of agents in enemy territory in time of war and peace. The main groups and categories of intelligence officers and commanders of military intelligence, its organisational structure, competences and tasks are considered. The work of the commander in obtaining intelligence, as well as the participation of women in military intelligence, is also traced. The content of the analysed opinions of the representatives of Ukrainian military and political thought of the interwar period shows that in institutional and organisational terms, the structure of the future military intelligence corresponded to the then ideas about the methods of conducting military intelligence, the order of organisation, processing of intelligence, and the characteristics of military intelligence means. Based on the study of the materials of publications of the 1930s, we assume that the basic model for the creation of the Ukrainian military intelligence was based on the models of the Polish and French armies, in particular, the specifics of the functioning of intelligence departments within the General Staff of the Second Polish Republic (Druga Rzeczpospolita) and the French Republic. It is argued that the generalisations and proposals of the Ukrainian military of the 1930s are of significant importance for the study of the history of Ukrainian military intelligence, its specificity in the context of, firstly, the nationalist underground and, secondly, the veteran (“combatant”) environment of interwar Europe.

Key words: state security, military intelligence, intelligence activities, terminology, national liberation struggle of Ukrainians, interwar period.

Відомості про автора:

Монолатій Іван – доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.